

SOSYAL BİLİMLERDE
ALTERNATİF SÖYLEMLER
Avrupamerkezciliğe Cevaplar

Syed Farid Alatas

Matbu Kitap – 4
Sosyal Teori – 4

Syed Farid Alatas, *Sosyal Bilimlerde Alternatif Söylemler*

Editör: Lütfi Sunar
Yayına Hazırlayan: Firdevs Bulut
Çeviren: Adem Bölükbaşı

Kapak Tasarımı: Furkan Selçuk Ertargin
İç Tasarım: Ahmet S. Baydar

Çeviriye Temel Alınan Metin:
Alatas, F. (2006). *Alternative discourses in Asian social science: Responses to Eurocentrism*. New Delhi: Sage Publications.

Baskı: Kalkan Matbaası - Sertifika No: 16029
Büyük Sanayi Sitesi 1. Cad. No:99 D:32 / İskitler - Ankara
1. Baskı: İstanbul, Ocak 2016
ISBN: 978-605-9253-04-8

© *Matbu Kitap*, 2016
Bütün yayın hakları saklıdır. Kaynak gösterilerek tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Matbu Kitap
Rasim Paşa Mah. Söğütlü Çeşme Cad.
Söğütlü Çayır Sok. Kat: 5 & No: 16/21
Kadıköy / İstanbul
Tel / Faks: +90 (216) 449 20 01
www.matbukitap.com

Matbu Kitap Nobel Akademik Yayıncılık markasıdır.

Syed Farid Alatas

**SOSYAL BİLİMLERDE
ALTERNATİF SÖYLEMLER**

Avrupamerkezciliğe Cevaplar

Türkçesi:
Adem Bölükbaşı

Matbu

Syed Farid Alatas, 1992 yılından beri bulunduğu Singapur Milli Üniversitesi Sosyoloji Bölümünde doçenttir. Alatas, doktorasını 1991 yılında John Hopkins Üniversitesinden aldı ve daha öncesinde (1989-92) Malaya Üniversitesi Güneydoğu Asya Çalışmaları Bölümünde dersler verdi. *Current Sociology*, *Teaching Sociology*, *Antopologi Indonesia* ve *The European Legacy* gibi dergilerde yayınlanan makalelerinin yanı sıra, üç önemli kitap yayınladı – *Democracy and Authoritarianism: The Rise of the Post-Colonial State in Indonesia and Malaysia* (1991), Jan Breman ve Eyal Ben-Ari ile birlikte editörlüğünü üstlendiği *Asian Anthropology* (2005), *Ibn Khaldun, Makers of Islamic Civilization* (2013) ve *Applying Ibn Khaldun: the recovery of a lost tradition in sociology* (2014).

Adem Bölükbaşı, 1983 yılında Sivas'ta doğdu. Boğaziçi Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nü bitirdi. Namık Kemal Üniversitesi'nde araştırma görevlisidir. Daha önce Toplumsal Eylemin Yapısı - Cilt 1 (Sakarya Üniversitesi Kültür Yayınları, 2015) başlıklı bir çeviri kitabı yayımlanmıştır. Halen Sakarya Üniversitesi'nde doktora eğitimine devam etmektedir.

Ođlum İmad'a

Sosyal Teori Dizisi

Bu dizi, sosyal teori alanında Türkçe'deki uzun soluklu yayın projelerinden kaynaklanan eksikliği gidermek için temel eserleri bir araya getirmektedir. Dizide sosyal teori alanını bütünüyle ihata edilmekle birlikte modernite, modernleşme ve toplum fikri gibi bazı özel alanlara odaklanılmaktadır.

Dizideki Diğer Kitaplar

Stjepan G. Mestrovic, 21. Yüzyılda Durkheim: Durkheim Sosyolojisinin Modernite ve Postmoderniteye Uygulanması

Gerard Delanty (Ed.), Doğu ve Batı'nın Ötesinde Asya ve Avrupa

Michael Curtis, Şarkiyatçılık ve İslam: Avrupalı Düşünürlerin Orta Doğu ve Hindistan'daki Şark Despotizmi Üzerine Görüşleri

Robert J. Young, Postkolonyalizm: Tarihsel Bir Giriş

İçindekiler

Teşekkür ve Önsöz	ix
Türkçe Baskıya Önsöz	xiii
Giriş: Asya'da Sosyal Bilimlerin Durumunu Çevreleyen Sorunlar	1
1. Asya'daki Sosyal Bilimlerin Temel Sorunu: Eleştiri, Teşhis ve Reçete	11
2. Sosyal Bilimlerin Durumunu Kuramlaştırmak	33
3. Akademik Bağımlılığın Yapısı ve Sosyal Bilimlerde Küresel İş Bölüm	53
4. Asya'daki Alternatif Söylemlerin Tanımı ve Çeşitliliği	77
5. Yerlici ya da Özerk Sosyal Bilim: Yönelimlerin Çatışması	107
6. Sosyal Bilimlerde İlgililik ve İlgisizliğe Dair Yeterli Bir Kavramsallaştırmaya Doğru	125
7. Alternatif Söylemler ve İktidar	151
8. Sosyal Bilimler Öğretimini Yeniden Düşünmek	181
9. Asya'daki Alternatif Söylemlerin Geleceği ve Buna Dair Fırsat ve Beklentiler	193
Kaynakça	203
Dizin	231

Teşekkür ve Önsöz

Bu kitapta ortaya konan fikirler, on iki yıla yakın bir dönemde içerisinde çıkan dergi makalelerinde ve kitap bölümlerinde geliştirilmiştir. Bu fikirler Batı-dışı dünyadaki sosyal bilimlerin durumlarıyla ilgili olarak ABD, Birleşik Krallık ve Fransa gibi temel sosyal bilim güçleriyle olan ilişkileri bağlamında gelişen merak ve ilgimi yansıtmaktadır. Odağıma coğrafyadan ziyade, konu ve içeriği oturmuş olsam da örneklerimin ve açıklamalarımın çoğu Güneydoğu, Güney ve Doğu Asya'dan gelmektedir. Burada toplanmış olan makaleler, sosyal bilimlerin durumunu farklı bakış açılarından açıklama girişimlerini ele almakta ve Avrupamerkezci olarak görülen sosyal bilimlere alternatif üretebilmek için getirilen önerileri eleştirel biçimde değerlendirmektedir. Neyin sorun olarak tespit edildiği ve bu alternatiflerin neler olduğu, eleştiri ve yeniden yapılandırma ile ilgilenenlerin yönelimlerine bağlıdır. Bu kitabın içeriği için daha önceki çalışmalarımın yararlanmış olsam da sadece 3, 6 ve 7. bölümler burada gözden geçirilmiş halleriyle bulunuyorlar. Diğer bölümler, önceden yayınlanmış makalelerden bir hayli malzeme almış olsa da üzerinde çok fazla çalışma, düzenleme ve baştan aşağı bir düzeltme gerektirdiler; öyle ki, ilk vücut buldukları hallerinden çok farklıdılar.

Editör ve yayıncılara, bu makale ve kitap bölümlerinin bir kısımlarını ya da tamamını yeniden yayınlama izni verdikleri için teşekkür etmek isterim: "Akademik Söylemin Yerelleştirilmesi Üzerine", *Alternatives* 18, 1993: 307-38. "Üçüncü Dünya İnsani Bilimlerinde İlgililik" Konusu", *Singapore Journal of Tropical Geography*, 16 (2), 1995:123-40. "Batılı Kuram,

Doğu Asya Gerçeklikleri ve Sosyal Bilimleri”, Su-Hoon Lee içinde, ed., *Sociology in East Asia and Its Struggle for Creativity*, “Uluslararası Sosyoloji Derneği Kongre-Öncesi Ciltleri”, María Luz Morán, genel editör, 1996. “Sosyal Bilimlerde Akademik Bağımlılık: Hindistan ve Malezya Üzerine Düşünceler”, *American Studies International*, 38(2), 2000: 80-96. “Gelişmekte Olan Ülkelerde Sosyal Bilim Çalışmaları: İlgililiğe Dair Yeterli Bir Kavramsallaştırmaya Doğru”, *Current Sociology*, 49(2), 2001:1-19. “Akademik Bağımlılık ve Sosyal Bilimlerdeki Küresel İş Bölümü”, *Current Sociology*, 51(6), 2003: 599-613. “Hindistan ve Asya’da İnsanı Bilimlerin Geleceği”, N. N. Vohra içinde, ed., *Emerging Asia: Challenges for India and Singapore*, New Delhi: Manohar, 2003, s. 157-67. “Immanuel Wallerstein üzerine Yorumlar”, “Antropoloji, Sosyoloji ve Diğer Belirsiz Bilim Dalları”, *Current Anthropology*, 44(4), 2003:453-60, s. 460-61. “Alternatif söylemlerin Anlamı: Güneydoğu Asya’dan Örnekler”, ed., Srilata Ravi, Marion Rutten ve Goh Beng Lan, *Asia in Europe and Europe in Asia* içinde, Leiden: International Institute of Asian Studies; Singapore: Institute of Southeast Asian Studies, 2004, s. 57-78. “Yerleşirme: Özellikleri ve Sorunları”, Jan van Bremen, Eyal Ben-Ari ve Syed Farid Alatas (editörler) içinde, *Asian Anthropology*, Routledge, 2005.

Ayrıca, bana Asya’da 1996 ile 1999 arasında birçok ülkede saha çalışması yapma imkânı tanıyan Volkswagen Vakfına yaptığı bağış için teşekkür etmek istiyorum, çünkü bu kitap içindeki birçok fikir ve malzeme, bu saha çalışmalarından çıktı. Bu saha çalışmaları boyunca, A. Rahman, Partha Nath Mukherji, J. P. S. Uberoi, Patricia Uberoi, Yogesh Atal, Surendra Munshi, Yang Kuo-Shu, Majid Siddique, Michael Hsiao Hsin-Huang, Sun Chung-Hsing, Yeh Chi-Jeng, Ajit Singh Rye, Zeus Salazar, Clemem Aquino, Cynthia Bautista, Maria Diokno, Ambeth Ocampo, Randolph S. David, Emma Porio, Kim Kyong-Dong, Lee Su-Hoon, Park Myung-Kyu, Chang Kyung-Sup, Karl-Heinz Kohl, Karl Otto Hondrich, Ilja Srubar ve Manfred Stosberg gibi akademisyenlerle tanışma şansı elde ettim. Singapur Milli Üniversitesi Merkez Kütüphanesinin çalışanları, özellikle de zor bulunan malzemeleri temin etme konusunda, bana yıllar boyunca çok yardımcı oldular. Birçok kişi, yani hem Singapur Milli Üniversitesi’nden hem de yurt dışından meslektaşlarım, bu entelektüel birikim sürecimin parçası oldu; bu sebepten onlara müteşekkirim. Özellikle Sosyoloji Bölümünden arkadaşım ve meslektaşım olan Vineeta Sinha’dan bahsetmek istiyorum; bu kitapta bahsi geçen konuların çoğuyla ilgili saatler boyu sü-

ren konuşmalara katlandı. Arkadaşlığı ve tavsiyeleri paha biçilmez olan başka bir kişi olan Prof. Joachim Matthes de bu projenin daha ilk adımlarından itibaren çok teşvik ediciydi. Bana pek çok yardımı dokunan başka birçok kişiye de bu kitabın sayfalarında teşekkür edilmektedir.

İnsan idraki üzerindeki etkiler, çok erken yaşta başlıyor. Bir genç olarak hem babam Syed Hussein Alatas ile ve hem de amcam Syed Muhammad Naquib al-Attas ile uzun tartışmalar yaptım. Babamla yaptığımız sohbetler hem taklit hem de zihinsel tutsaklık sorunlarının ciddiyetine temas ediyordu ve bu türde kölece bir anlayışa karşı, bende bir hoşnutsuzluk oluşmaya başladı. Said'in *Oryantalizm*'inin yayınlanmasından birkaç yıl önce amcam, bana Güneydoğu Asya Malay dünyası ve ötesinde İslam araştırmalarının temelinde yatan Oryantalizmin sorunlarını anlatmaktaydı. Bu etkiler de elinizdeki çalışmada apaçık görülmektedir ve bugüne kadar devam eden o entelektüel gelişim yıllarım için minnettarım.

Son olarak hem entelektüel hem de manevi destekleri ve azalmayan sevgileri için babam Syed Hussein Alatas ve annem S. Zahara Alatas'a teşekkür etmek istiyorum. Babsy'e sevgisi ve ilgisi için eşim Mojgan Shavarebi'ye ve çocuklarım Syed Imad Alatas, Sharifah Afra Alatas ve Syed Ubaydillah Alatas'a yaşadığım ve çalıştığım sıcak ve sevgi dolu ortam için teşekkür ederim.

Türkçe Baskıya Önsöz

Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşü ve Türkiye Cumhuriyeti'nin doğuşu, bugün Türkiye'deki kültürel gelişmeleri etkileyemeye devam eden bir olaydır. Eski düzenin yıkılması ve temelde farklı değerlere ve çıkarlara sahip yeni bir rejimin ortaya çıkması, toplumda her zaman geniş kapsamlı, hatta devrim niteliğinde sonuçlar doğurur. Bu olayların ardından gelen toplumsal değişim, eski düzenin çöküşünden sonra da devam eden uzun soluklu bir süreçtir. Türkiye'deki sosyal bilimcilerin ve diğer düşünürlerin, sosyal ve beşeri bilimlerdeki Avrupamerkezcilik sorunuyla ancak bugünlerde ciddi anlamda ilgilenmeye başladıklarını görüyoruz. Söz konusu sosyal bilimcilerin ve düşünürlerin önündeki zorluk, bir yandan toplumla yakından alakalı ve teorik anlamda gelişkin alternatif söylemler üretirken, bir yandan da nativizm tuzağına düşmekten kaçınmaktır.

Bu kitaptaki amacımız, sosyal bilimlerdeki Avrupamerkezciliğin doğasını anlamak ve Avrupamerkezcilik söylemlerinin yerine geçmeye çalışan çeşitli alternatif söylemleri eleştirel bir değerlendirmeye tabi tutmaktır. Kitapta ayrıca gelişmekte olan çeşitli ülkelerde icra edilen sosyal bilimlere atıfta bulunularak, alternatif söylemlerin geliştirilebilmesi için olası yollar önerilmektedir. Bana bu kitabın Türkçeye çevrilmesi teklif edildiğinde, Türkçe baskıya bir ön söz yazmaktan mutluluk duyacağımı belirtmiştim. Gerçekten de bu çalışmayı, konuyla ilgili Türkiyeli okurların incelemesine ve eleştirisine sunmak benim için onurdur. Yazının geri kalanında Türkiye sosyolojisine de atıfta bulunarak, sosyal bilimlerdeki Avrupamerkezcilik sorunu hakkında birkaç söz etmek istiyorum. Bunu istememin

nedeni, son yıllarda Avrupamerkezcilik ve Oryantalizm hakkında birçok tartışma yürütülmüş olmasına rağmen, sorunun çözülmüş olmaktan çok uzak olduğunu belirtmektir. Bu noktada iki ayrım yapmak elzemdir: Bu ayrımlardan biri, Avrupamerkezcilik ile Oryantalizm arasındaki farka ilişkindir. Öbürü ise eski ve yeni Avrupamerkezcilik olarak bahsedeceğim kavramlar arasında yapılması gereken bir ayrımdır.

Oryantalizm, “Doğu”yla ilişki çalışma alanlarında bulunan özel bir Avrupa etnomerkezciliğinin dışavurumlarından biridir. Avrupamerkezcilik, daha geniş bir olgudur ve hem akademisyenler hem de akademisyen olmayanlar arasında bulunabilir. Avrupamerkezcilik “bilimsel” teorilere ve ampirik çalışmalara tercüme edildiğinde, Avrupamerkezci bakış açıları da akademik çalışmalara bilgi sağlayan Oryantalist yönelimlere dönüşür. Eski Avrupamerkezciliğin ayırt edici özelliklerinden biri Doğu-Batı, ilerlemiş-geri kalmış veya medeni-barbar gibi basit ikili karşıtlıklar üzerine kurulmuş bariz bir biçimde ırkçı veya ön yargılı ifadeler içermesidir. Bu entelektüel sorunlar, Oryantalizm eleştirisini kaleme almış Edward Said gibi birçok yazar tarafından kapsamlı şekilde ele alınmıştır. Öte yandan, bugünkü sosyal bilimlerde karşımıza çıkan Avrupamerkezcilik, bu türden basit ikili karşıtlıklar içeren düşüncelere ve ırkçılığa dayanmamaktadır. Bugünkü Avrupamerkezcilik kendini daha ziyade, Batılı olmayan düşünürlerin, kavramların marjinal konumunda ve Avrupalı kavramların ve teorilerin dayatılması sonucunda ortaya çıkmış sorunlu yorumlarda göstermektedir.

Oryantalizm ve konuyla alakalı diğer bir tema olan Avrupamerkezcilik hakkında yürütülmüş tartışmaların çoğu, genellikle “uygar-barbar”, “aydınlanmış-geri kalmış”, “rasyonel-irrasyonel”, “hakikat-sahtelik” ve “devingen-durağan” gibi bir dizi ikili karşıtlık üzerinden nitelendirilip anlaşılmaya çalışılan eski Avrupamerkezcilik üzerine odaklanmıştır. Durağan bir Doğu düşüncesi; örneğin, Marx’ın Doğu despotizmine ait olduğunu düşündüğü Asya üretim tarzında ifade bulmuştur. Bu üretim tarzında, tarihsel ilerlemenin ve sınıf mücadelesinin temel bileşenleri eksiktir; bu yüzden de Asya toplumları durgundur.¹ Bunun anlamı, feodal üretim tarzında bulunan ve en nihayetinde bu üretim tarzını Avrupa’da çözülmeye uğratan içsel çelişkilerin Asya sisteminde bulunmamasıdır. Marx’a göre, “asla bir tarihi olmayan, en azından bilinen bir tarihi olmayan” Hindistan gibi Asyalı toplumların durgunluğunun nedeni budur. Bu toplumların tarihi, direnç ve değişim göstermeyen bir toplumun pasif

temeli üzerinde imparatorluklar kurmuş işgalcilerin birbiri ardına gelmesinden ibarettir.² Avrupamerkezci düşünceler, genellikle bizzat “Doğulular” tarafından da benimsenmiştir. Örneğin Süner, Asya üretim tarzı hakkında Türkiye’de yürütülen tartışmalarda böyle bir şeyin söz konusu olduğuna dikkat çekmiştir.³

Eski Oryantalizmin diğer bir özelliği de metinselcilik ya da Edward Said’in “metinsel tutum” dediği şeydir. Bu konuda Said şöyle demiştir: “İnsanların içinde yaşadığı karmaşık, öngörülemez ve sorunlu yığın, kitapların – metinlerin – dedikleri üzerinden anlaşılabilceğini varsaymak bir yanılgıdır; bir kitaptan öğrendiklerini kelimesi kelimesine gerçekliğe uygulayan bir kişi, budalalığı veya perişanlığı göze almaktadır (...). Bir metnin şematik otoritesini, insanla doğrudan yaşanan karşılaşmaların neden olduğu yön kayıplarına tercih etmek yaygın bir zaaftır.”⁴

Türkiye, Orta Doğu ve Müslüman dünyası hakkında yürütülen çağdaş sosyal bilim çalışmalarının çoğu, artık yukarıda bahsedildiği gibi ikili karşıtlıklar veya metinselcilik üzerine kurulduğu şekliyle Avrupamerkezci değildir. Bu açıdan bakılınca, Avrupamerkezcilik büyük ölçüde geçmişte, 19. yüzyıl ile 20. yüzyılın başlarında kalmış bir sorun gibi görünmektedir. Avrupamerkezcilik, artık sosyal bilimlerin başına bela olan büyük sorunlardan biri olarak görülmemektedir.

Sosyal ve beşeri bilimlerde Oryantalizm biçiminde karşımıza çıkan Avrupamerkezcilik, artık yukarıda bahsedilen ikili karşıtlıklara dayanmamaktadır. Avrupamerkezcilik tanımımızı, bu türden ikili karşıtlıkların disiplinlerde ve alan çalışmalarında sahip olduğu baskınlıkla sınırlandırır sak, Avrupamerkezçiliğin aşıldığını söyleyebiliriz. Fakat Avrupamerkezcilik, baskınlığını başka bir şekilde hâlâ önemli ölçüde sürdürmektedir. Bu baskınlık da Avrupalı olmayan teorilerin, kavramların, sosyal ve beşeri bilimlerin gelişiminde marjinalize edilmesine ilişkindir. Avrupamerkezcilik, bu anlamda canlılığını hâlâ önemli ölçüde korumaktadır. Uluslararası Sosyoloji Derneği’nin eski başkanlarından birinin bir beyanına bakalım: “[A]lternatif’ veya ‘yerli’ sosyolojiler yaratma konusundaki beyhude çaba, sosyoloji disiplinine zarar vermektedir. Sosyal bilimler de dâhil olmak üzere, bilim sınır tanımaz. Bilim; bütün milletlerin, kıtaların, bölgelelerin, hatta yerel sosyolojilerin katkı sunmaya davetli olduğu ortak bir bilgi havuzu olarak gelişir. Bilime katkı sunan bu unsurların kendilerine özgü araştırma imkânları, kendilerine özgü araştırma gündemleri, vurguladık-

ları belirli sorunlar veya yönelimler olabilir, fakat alternatif metodolojiler ya da yerli teoriler gerektirmezler. Yerli sosyolojilere ihtiyaç olduğunu savunmak yerine, şunu tavsiye ediyorum: Yalnızca sosyoloji yapalım. Dünyanın batısı dışında da birçok önemli sosyoloji çalışması yapılmıştır. Fakat bu çalışmaların çoğu, genellikle standart metodolojilere dayanmış, evrensel teori havuzuna katkı sunmuştur. Burada alternatif veya yerli olan herhangi bir şey yoktur; burada söz konusu olan şey, yalnızca iyi sosyolojidir.”⁵ Sztompka'nın bu noktada anlayamadığı şey, iyi sosyolojinin kavram ve teori oluşturma konusunda dikkat gerektirdiği ve bu süreçlerin maddi ve ideal çıkarılardan azade olmayan ve kültürel bağlamlar tarafından belirlenen süreçler olduğudur. Sosyal bilimlerin bu noktayı kavrayabilmede yaşadığı genel beceriksizlik, Avrupalı olmayan teorilerin, kavramların ve düşüncelerin marjinalize edilmesine ve böylece sosyal bilimlerdeki Avrupamerkezci yönelimlerin devam etmesine neden olmuştur.

Avrupalı olmayan düşüncelerin marjinalize edilmesini, Avrupalı olmayan geleneklerin teori ve kavram geliştirme kaynağı olarak görülmemesi şeklinde tanımlıyorum. Bu türden bir marjinalleştirilmenin nedeni, Oryantalizmin sosyal bilimlerde devam etmekte olan baskınlığıdır. Burada Oryantalizmin belirli bir yönünden, yani “Doğu”nun sesini ciddiye alma konusunda yaşadığı sıkıntıdan bahsediyorum. Oryantalizm ve konuyla alakalı bir diğer olgu olan Avrupamerkezcilik, Anouar Abdel-Malek, A.L. Tibawi, Syed Hussein Alatas ve Edward Said gibi birçok araştırmacı tarafından ele alınmış olsa da bu eleştiriler, genellikle sosyal bilimlerdeki öğretim meselesine dokunamamıştır. Oryantalizm konusu, sosyal ve beşeri bilimler derslerinde sık sık işlenmesine rağmen, genellikle alan çalışmaları dersleriyle veya postkolonyal temalarla sınırlı kalmaktadır. Bu disiplinler kapsamında verilen temel derslerde, Oryantalizm veya Avrupamerkezci eleştiri çerçevesinde dile getirilen eleştiriler genellikle ele alınmaz. Bu noktada Oryantalist yönelimlerin olduğu kabul edilse bile, çeşitli sosyal bilimler disiplinlerinde uygulanan ders programlarına, Batılı olmayan düşünürleri de ekleme konusunda gerçek bir çaba harcanmaz.

Eski ve yeni Avrupamerkezcilik arasındaki farkı gösterebilmek için Türkiye sosyolojisinden bir örnek ele alalım. Bundan neredeyse kırk yıl önce, Huri İslamoğlu ile Çağlar Keyder, Osmanlı tarihi hakkında yapılan çalışmalarda Oryantalist paradigmayı eleştirdikleri “Agenda for Ottoman History” başlıklı bir makale yayımlamışlardır.⁶ Oryantalist paradigmanın temsilcileri olan H. İnalcık, H. A. R. Gibb & H. Bowen ve B. Lewis gibi

yazarların eserlerine bakarak, Osmanlı tarihinin Oryantalist okumalarında karşımıza çıkabilecek birkaç özelliği ele almışlardır. Bu özellikler arasında, durağan bir toplum varsayımı ile metinselcilik yaklaşımı da bulunur. İslamoğlu ve Keyder'e göre, İncalcık'ın Osmanlı tarihine yaklaşımı metinselci bir yaklaşımdır; bu yaklaşıma göre, "Söz konusu metinlerin filolojik deşifreleri, 'gerçek' toplumun su yüzüne çıkarılmasını sağlayacaktır."⁷ Buradaki durağanlık varsayımı, kısmen metinselci yaklaşımdan kaynaklanır; zira metinselci araştırmacılık, gerçek kurumların evriminden ve değişiminden ziyade, bunlara atıfta bulunan metinlerle ilgilenir.⁸ Böyle bir yaklaşımdan, Osmanlı'nın toplumsal yapısını fazlasıyla basitleştiren, bu yapının yalnızca yöneten ile yönetilenlerden (reaya) meydana geldiğini varsayan bir bakış ortaya çıkar. Köylülerin, zanaatkarların ve tüccarların tümü, yönetilenler kategorisi altında toplanır. Ayrıca yönetilenlerin, özerk köylerde yaşayan insanlardan meydana geldiği ve toplumsal değişime yol açacak içsel dinamiklerden yoksun olduğu düşünülür.⁹ Belirlenen toplumsal gruplar, sınıfsal açıdan farklılaştırılmamıştır. Örneğin, yönetim kurumunu meydana getiren her bir grubun, yani bürokratların, askerlerin ve ulemanın kendilerine özgü sınıfsal çıkarlara sahip olduğu varsayılmaz.¹⁰ Bu analizin sınıf bakış açısından yoksun oluşu da söz konusu durağanlık varsayımının nedenini açıklamaktadır.

İslamoğlu ile Keyder, Osmanlı tarihi çalışmalarında sosyal formasyon ve üretim tarzı kavramlardan da faydalanacak alternatif bir yaklaşım önermişlerdir. Bu yaklaşıma göre, Osmanlı sosyal formasyonunun ayırt edici özelliği, birbiriyle yan yana var olan bir dizi üretim biçiminden ve karmaşık bir sınıf yapısından müteşekkil olmasıdır. İslamoğlu ile Keyder, bu yaklaşımları sayesinde, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki hem içsel dinamikleri hem de dışsal yankıları açıklayabilmişlerdir. İslamoğlu ile Keyder tarafından yürütülen çalışma, mevcut siyasal iktisattaki ve sosyolojideki sorunları tespit edebilmesi ve Osmanlı tarihi çalışmalarında baskın olan Avrupamerkezçi paradigma dâhilinde ikili karşıtlıklar üzerinden işleyen düşüncüyü eleştirmesi açısından oldukça önemlidir. Fakat aynı zamanda İslamoğlu ile Keyder'in geliştirdiği bakış açısı, Osmanlı İmparatorluğu'nun kapitalist dünya ekonomisi dâhilinde çevreye oturtulması sürecini vurguladığı ölçüde, Avrupamerkezçilik suçlamalarına açık hâle gelebilir. Diğer bir deyişle, Avrupamerkezci tarih okumasının bir diğer özelliği, kapitalizmin köklerinin tamamen Avrupa dâhilindeki içsel kaynaklarla özerk bir biçimde geliştiğinin varsayılması ve Avrupalı olmayan toplumların, tartışmada yalnızca sömürülen ve pasif konumdaki çevresel sosyal formasyonlar olarak

ele alınmasıdır.¹¹ İslamoğlu ile Keyder'in bu makalesi, Avrupamerkezcilik sorununun çağdaş biçimini, yani alternatif teori geleneklerinin görmezden gelinmesi sorununu da görür kılmaktadır. Osmanlı tarihi çalışmalarında, yeni bir Osmanlı tarihi teorisi geliştirmek amacıyla kullanılacak belirgin adaylardan biri İbn-i Haldundur (1332-1406). Ne var ki, İbn-i Haldun hem Oryantalistler hem de Oryantalizm eleştirmenleri tarafından, hiçbir zaman ciddi bir teorizasyon kaynağı olarak düşünülmemiştir.¹²

İbn-i Haldun'un kendisi de Osmanlı örneğinin kendi modeline uygun düştüğünün farkına varmış gibidir. İbn-i Haldun, İbn-i Hacar'ın "Mısır'da Osmanlılarından başka korku duyulacak kimsenin olmadığını" kendisine bildirdiğinde, Osmanlıların büyüklüğünü elbette ki sezmiştir.¹³ İbn-i Haldun, Kuzey Afrika'dan ve Arap doğusundan toplanan tarihsel verilerle oluşturduğu teorik şemasında, devlet oluşumunda olmazsa olmaz gördüğü şu unsurları vurgulamıştır: Yalnızca asalet (şeref) atfedilen haneler bir hanedanlık kurabilir. Bu anlamda tek bir grup zafere ulaşana kadar, çeşitli baskın gruplar birbiriyle rekabet edebilir. Rekabet hâlinde birden çok grubun olduğu yerde, en yüksek asabiye derecesine haiz olan veya toplumsal uyum derecesi en yüksek olan, bir hanedanlık kurarak diğerlerini yönetecektir. Asabiyesi en güçlü olan gruplar boylardır; zira boylar en güçlü bağ olan soy bağına dayanan bir uyum teşkil ederler. Soy bağları da yerleşik hayata sahip boylardan ziyade, göçmen boylarda daha güçlü olma eğilimindedir. Ayrıca güçlü bir asabiye sahibi olan göçmen gruplar, fiziksel ve askeri olarak da daha güçlüdür. Bunun nedeni, birbirine akrabalık bağlarıyla bağlanmış bu tür grupların, kendi kendilerine ayakta kalabilme becerilerinin daha etkili olmasıdır. Asabiye ile karşılıklı destek ve yardımlaşma arasında olumlu bir korelasyon mevcuttur. Bedeviler arasındaki asabiye, yerleşik boyların arasındakine kıyasla daha sağlam olması, Bedevileri çok daha dayanıklı kılmış ve Bedeviler arasında çok daha güçlü bir karşılıklı desteğin var olmasını sağlamıştır. Ne var ki Bedevi gruplar, yeni bir hanedanlık kurup yerleşik hayata geçtikten sonra, asabiye derecelerinde bir düşüşü tecrübe etmişlerdir; bunun nedeni de yerleşik hayatın doğasıdır. Bu durum, hanedanlığın hem askeri hem de siyasi anlamda zayıflamasına neden olmuş, henüz yerleşik hayata geçmemiş ve asabiyesi zarar görmemiş boyların saldırılarına ve işgallerine açık hâle gelmişlerdir. Dolayısıyla, hanedanlıkların yükselişi ve düşüşüyle birlikte boy seçkinlerinin de yer değiştirmesi ve bu sırada sistem istikrarının bozulmaması, İbn-i Haldun'un ortaya koyduğu döngünün ayırt edici özelliklerinden biridir.¹⁴

İbn-i Halduncu bir bakış açısından bakıldığında, Osmanlı İmparatorluğu bağlamında işlev gören olmazsa olmaz faktörler nelerdir? Batı Anadolu'daki Türkmen boyları arasında en çok Osman'ın grubu saygı görmüştür. Diğer Türkmen boylarının desteğini kazanabilen ve nihayetinde bir hanedanlık kurabilen grup, Osman'ın grubu olmuştur. Osmanlı ailesinin kökenlerinin, ilk Selçuklu fatihleriyle Anadolu'ya yerleşen Oğuz Türkmenlerine dayandığı konusunda bütün kaynaklar ve araştırmacılar hemfikirdir. Birkaç vakayiname ve menakıbnamede de belirtildiği üzere, Osmanlı ailesinin ait olduğu Oğuz kolu, Kayı boyudur. Bu eserler, aynı zamanda Kayı boyunun sahip olduğu asaletin ve şöhretin diğer Oğuz gruplarına üstün geldiğinden de bahsetmektedir.¹⁴ Osman'ın grubundakileri sıkıca birbirine bağlayan ve diğer Türkmen gruplarının da saygısına haiz olan akrabalık bağlarının yanı sıra, Türkmenlerin birbiriyle uyumunu daha da geliştiren faktör, onlara ortak bir yönelim kazandırarak toplumsallaştıran ve Osman ile ondan sonra gelen Orhan'ın iktidarını ve otoritesini meşrulaştıran İslam dinidir. Bununla birlikte, bu liderlerin gücü aynı zamanda ticaret, ganimet ve yağma sonucu ulaşılmış maddi bir itibar tarafından da desteklenmiştir. Burada İnalçık tarafından vurgulanan bir noktanın altını çizmek elzemdir: Osmanlıların hagiografileri veya erken dönem vakayinameler gibi geleneksel kaynaklar, gerçek tarihî anlatılar olarak kabul edilmese de bu kaynaklar, “kırsal bölgelerde göçebe yaşayanların oluşturduğu bir Türkmen boyunda, bir gazinin ortaya çıkarak kendine bağlı bir atlı savaşı (nöker) ve yoldaş takımı oluşturabileceğini ve bu takımla birlikte sürekli olarak ‘kafirler’in yurtlarına akınlar düzenleyebileceğini” göstermektedir.¹⁶ İnançık'ın açıklamasına göre, bu kaynaklara güvenmemizin kısmi nedeni, bu kaynaklarda tarif edilen değişim modelinin Orta Asya Türkleri arasında da var olan çok eski bir model olmasıdır.¹⁷

Gellner, *Müslüman Toplum*¹⁸ başlıklı kitabında, Osmanlı Devleti'nin başlangıcındaki oluşumunun, İbn-i Haldun modelinin bir örneğini teşkil ettiğini belirtir. Fakat Gellner, aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu'nun başka açılardan İbn-i Haldun modeliyle çeliştiğini, çünkü Osmanlı İmparatorluğu'nun uzun ömürlü ve tükenmiş bir devlet olduğunu belirtmiştir.¹⁹ Osmanlı Devleti, İbn-i Haldun'un keşfettiği yasalara uygun olarak doğal bir biçimde nihayete ermemiş; Batılı ve Arap güçlerinin oluşturduğu bir ittifak tarafından, askerî yenilgiye uğratarak sonlandırılmıştır. Öyleyse burada açıklanması gereken nokta, Osmanlıların neden İbn-i Haldun döngüsünün yazgısına tabi olmadığıdır. Bu soruya yanıt vere-

bilmemiz için yukardaki anlatıda eksik kalmış bir etmeni analizimize dâhil etmemiz gerekir. Yukarıdaki anlatıda eksik kalan şey, siyasi iktisadın oluşturduğu bağlamdır. İbn-i Haldun'un Osmanlı Hanedanlığı'nın doğuşuna ilişkin anlatısı, Osmanlı siyasi iktisadı, özellikle de Osmanlı topluma özgü üretim tarzları hesaba katılarak nasıl yeniden kurgulanabilir? Bu analize siyasi iktisadın bağlamını da katmamız, Osmanlı Devleti'nin oluşumunu şekillendiren değişim dinamiklerini ve İbn-i Haldun döngüsünden nasıl kaçınıldığını açıklayabilmemizi sağlayacaktır. *Applying Ibn Khaldun* kitabımda da bunu amaçlamıştım. Bu konunun detaylarını burada sunmayacağım. Yalnızca şunu vurgulamak isterim ki daha evrensel bir sosyal bilime doğru yönelmek istiyorsak, Batılı olmayan teorik geleneklerden de faydalanmamız gerekmektedir.

Avrupamerkezciliği nasıl eleştirirsek eleştirelim, bu eleştiri toplumsal olguların kültürlere özgü bir biçimde vuku bulduğu, öyle ki sosyal bilimlerde evrensel kavramlar peşinden koşmanın gayrimeşru bir çaba olduğu görüşüne varmamalıdır. Bu yüzden, oto-Oryantalizm sorunundan da kaçınmak gerekmektedir.²⁰ Toplumsal olguların kültürel özgüllüğünü tanıtmaktan evrensel kavramların var olabileceğini reddetmeye giden tehlikeli yol, sözde "Doğu"daki araştırmacıların, Oryantalist görüşleri içselleştirmesinden kaynaklanmaktadır. Doğu'nun biricik olduğuna ilişkin görüş, ana akım sosyal bilimlerin konu dışı ilan edilmesi amacıyla benimsenmektedir. Bu durum, Oryantalizm sorununa karşı geliştirilen aşırı bir tepkidir. Bu, nativizm sorununun veçhelerinden biridir; yerli olanın bakış açısı, değerlendirmenin tek kriteri addedilir, öyle ki Batı'dan gelen bilgi kullanılabilirlik, inandırıcılık veya doğruluk kustaslarına istinaden değil, millî ve kültürel kökenlerine istinaden reddedilir.

Bu noktada, bu Türkçe çevirinin ortaya çıkmasına vesile olan Türkiye akademisiyle ilişkiye geçmemde doğrudan veya dolaylı olarak rol oynamış Türkiyeli arkadaşlarıma ve meslektaşlarıma teşekkür etmek isterim. Beni en çok destekleyen ve yüreklendirenler Alparslan Açıkgenç, Nurullah Ardıç, Tufan Buzpınar, Ş. Teoman Duralı, Hakan Gülerce, S. Leyla Gürkan, Mehmet İpşirli, Faris Kaya, Bilal Kuşpınar, İbrahim Özdemir, M. Sait Özervarlı, Recep Şentürk, Mustafa Sinanoğlu, Lutfi Sunar, Nuri Tınaz ve Cengiz Tomar olmuştur. Son on yıldır İstanbul'a gerçekleştirdiğim sayısız ziyaret sırasında, bu arkadaşlarımdan hepsi de misafirperverlikleriyle bana yardımcı olmuş, bu güzel şehirde kendimi evimde hissetmemi sağlamışlardır.

Notlar

- 1 Karl Marx. 1974, "India", Karl Marx & Frederick Engels, *On Colonialism*. Moskova: Progress Publishers s. 81.
- 2 Marx. 1974, "India", s. 81. Marx'ın Oryantalizmini eleştirel bir bakışla ele alan bir çalışma için bk., Lutfi Sünar. 2014. *Marx and Weber on Orientalism: In the Shadow of Western Modernity*, Surrey: Ashgate, Bölüm 1.
- 3 Sunar, *Marx and Weber on Orientalism*, s. 30-1.
- 4 Edward Said. 1979. *Orientalism*, New York: Vintage Book.
- 5 Piotr Sztompka. 2011. "Ten Theses on the Status of Sociology in an Unequal World", *Global Dialogue: Newsletter for the International Sociological Association* 2(2).
- 6 Huri İslamoğlu & Çağlar Keyder. 1977. "Agenda for Ottoman History", *Review* 1(1): 31-55.
- 7 Age., s. 32.
- 8 Age., s. 33.
- 9 Age., s. 34-5.
- 10 Age., s. 35.
- 11 Kerem, Nisancioglu. 2014. "The Ottoman Origins of Capitalism: Uneven and Combined Development and Eurocentrism", *Review of International Studies* 40, s. 325-347.
- 12 İbn-i Haldun'un teorisinin Osmanlı Devleti'ne uygulandığı bir örnek için bk., Syed Farid Alatas, *Applying Ibn Khaldun: The Recovery of a Lost Tradition in Sociology*, Londra: Routledge, 2014, blm. 6.
- 13 Şevkiya İnalçık. 1948. "İbn Hacer'de Osmanlılara Dair Haberler", *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi* 6, s. 351, 356, Cemal Kafadar. 1995'te anılmıştır. *Between Two Worlds: The Construction of the Ottoman State*, Berkeley & Los Angeles: University of California Press, s. 182, n.142.
- 14 İbn Khaldun, 'Abd al-Rahman, *Al-Muqaddimah*, Cilt 5., 'Abd al-Salâm al-Shaddâdî [Abdeselam Cheddadi], Casablanca: Bayt al-Funûn wa al-'Ulûm wa al-Âdâb, 2005, cilt. 1, s. 216-7; 219-22. Ayrıca bk.: Syed Farid Alatas, *Ibn Khaldun*, Delhi: Oxford University Press, blm. 2.
- 15 M. Fuat Köprülü. 1992. *The Origins of the Ottoman Empire*, G. Leiser, çev., & ed., Albany: State University of New York Press, s. 72.
- 16 H. İnalçık. 1981-82. "The Question of the Emergence of the Ottoman State." *International Journal of Turkish Studies*. 2 (2), 71-79, s. 75; H. İnalçık. 1979-80. "The Khan and the Tribal Aristocracy", *Harvard Ukrainian Studies* 34: 447-458.
- 17 İnalçık. "The Question of the Emergence of the Ottoman State", s. 76. Orta Asya Türkleri için bk., V. Barthold. 1968. *Turkestan down to the Mongol Invasion*, Londra: Luzac.
- 18 Ernest Gellner. 1981. *Muslim Society*. Cambridge: Cambridge University Press.
- 19 Gellner, *Muslim Society*, s. 73.
- 20 Bk., John Lie, J. 2001. "Ruth Benedict's Legacy of Shame: Orientalism and Occidentalism in the Study of Japan", *Asian Journal of Social Science*, 29(2): 249-261, s. 256-257.

Giriş

Asya'da Sosyal Bilimlerin Durumunu Çevreleyen Sorunlar

Bu kitapta, Asya'daki sosyal bilimlerin durumunu çevreleyen bir dizi soruna değinilmektedir. Bu sorunlar, belli bir medeniyetsel bilgi kaynağının, yani Batı'nın Asyalı sosyal bilim söylemleri üzerinde geçmişte var olan ve hâlen geçerli olan hâkimiyeti içerisinde, bir bağlama yerleştirdi. Bu sebeple bu ciltte toplanan makaleler, Asya'daki sosyal bilimlerin durumuna dair çeşitli eleştirileri belgeleme çabasını ve bu eleştirilerden doğan alternatif söylemler için yazılan reçeteleri eleştirel bir şekilde değerlendirme isteğini temsil etmektedir. Bu eleştiriler Oryantalizm, Avrupamerkezcilik, tutsak zihin, akademik emperyalizm ve akademik bağımlılığı içermektedir. Ayrıca daha özgürleştirici ve alternatif söylemler, bağımsızlaştırılmış bilgi, özerk sosyal bilim gelenekleri ve yerelleştirilmiş sosyal bilimlere adına bazı iddia ve itirazlar ortaya koymuştur. Sadece Güney'den ya da Üçüncü Dünya'dan değil ama büyük ölçüde buralardan kaynaklanan bu iddia ve itirazlar, toplu olarak sosyal bilimlerde alternatif söylem çağrılarını olarak isimlendirilebilir. Yine de alternatifler için yapılan çağrılarının kendileri de sorunludur ve eleştirel bir değerlendirme gerektirmektedir.

Asya'daki sosyal bilimlerin durumuna dair eleştirileri ve alternatif çağrılarını belirleyen temel ilkeler, ilgililik ve ilgisizlik şeklindeki ikili kavram çiftidir. Ancak bu kavramlar üstü kapalı da olsa, getirilen eleştirilerde ve yapılan çağrılarda da açık bir biçimde ifade edilmeden bırakılmışlardır. Bu sebeple bu kitap, belgeleme ve eleştirel değerlendirilmenin ötesine geçerek ilgili ve ilgisiz sosyal bilime dair açık bir kavramsallaştırma yapıyor. Fakat bu kitabın amacı, ne sosyal bilimlerin kapsamlı bir haritasını çıkarıp

Batılı bilgiye dair bütün eleştirileri sayıp dökmek, ne de alternatif söylem üretmeye yönelik bütün çabaları ortaya koymaktır. Daha da ötesinde bu kitap, Asya'da Avrupamerkezcilik ve Oryantalizm sorunlarının farkında olmayan hiçbir çalışma yürütülmediğini ya da Asyalı sosyal bilimciler arasında etnomerkezcü ayrımları aşan bir çalışma olmadığını iddia etmiyor. Aksine, bilinçli bir şekilde karşı-Avrupamerkezcü sosyal bilim üretmeye yönelik çeşitli çabaların örneklerini veriyorum. Fakat bu örneklerin varlığına rağmen, ağır basan durum Avrupamerkezcü olmaya devam ediyor.

Alternatif söylemler, karşılaştıkları ve onları ana akımın bir parçası olmaktan alıkoyan birçok sorundan ötürü, Üçüncü Dünya sosyal bilim toplulukları arasında bile ana akım olmamışlardır. Bu kitaptaki amaç, kendilerini Avrupamerkezcü yahut Oryantalist söylemlere alternatif olarak sunan söylemlere yönelik çağrılarını çevreleyen temel sorunları ve konuları tartışmaktır. Bu sorunlardan dört tanesi bu kitap içinde seçildi. Bunlar; (a) yerlici ve özerk sosyal bilim arasındaki karşıtlık, (b) ilgililiğe dair doğru bir kavramsallaştırma ihtiyacı, (c) söylem ve iktidar arasındaki ilişkinin alternatif söylemlere etkisi, (d) sosyal bilimlerin alternatif söylemlerin gerekliliklerine uygun olarak öğretimi. Mümkün olan her yerde, Güney Asya, Güneydoğu Asya ve Doğu Asya örneklerinden yola çıkarak, bu kitaptaki tartışmalara veya söylenmek istenenlere uygun örnekler verildi. Bu kitapta, yazarların dilden kaynaklı engellerin olmadığı durumlarda bile, sadece Kuzey Amerika, Britanya ve Fransa'daki sosyal bilimlere yönelmelerinden ötürü, birbirlerinin yapıtlarından haberdar dahi olmadığı Asya'nın çok farklı yerlerindeki sosyal bilim toplulukları tarafından üretilmiş farklı eleştiri ve yeniden yapılandırma söylemlerini bir araya getiriyorum.

Bilgi üretiminin, gerçekleştirildiği toplumsal koşullardan bağımsız olmadığı uzun zamandır kabul ediliyor. Bu hem doğa bilimleri hem de sosyal bilimler için geçerlidir. Sosyal bilimlerde kuram inşası, ampirik araştırmalar için önerilen konular, belirli araştırma alanlarına öncelik verilmesi ve bilginin durumuna dair felsefi düşünme, belli bir toplumdaki sosyal durumdan ya da bütün ilişkiler açısından doğrudan etkilenmektedir. Asya'daki sosyal bilimlerin durumuna duyduğumuz ilgi bağlamında sosyal ilişkiler ağının, ulus-devlet sınırlarının ötesinde diğer toplulukları ve bölgeleri de kapsayacak şekilde genişlediği anlaşılmaktadır. Bizim için özellikle ilgili olan kısmı, Asya'daki sosyal bilim topluluklarının Batı'daki ya da benim dünyanın sosyal bilim güçlerini oluşturanlar olarak tanım-

ladığım (yani Birleşik Devletler, Birleşik Krallık ve Fransa) ülkelerdeki benzerleri ve meslektaşları ile olan ilişkilerinin doğası ve sonuçlarıdır. Günümüzdeki bu sosyal bilim güçleri; (a) hakemli dergilerdeki bilimsel makaleler, kitaplar ve atölye çalışmaları ve araştırma makaleleri biçimlerinde geniş ölçülerde sosyal bilimler çıktısı üreten; (b) bu çalışmalarda yer verilen fikirlere ve bilgiye küresel ulaşımı olan; (c) kendilerinin ürettiği çalışmaların diğerlerince tüketilmesi sebebiyle diğer ülkelerdeki sosyal bilimleri etkileme kabiliyeti olan ve (d) hem kendi ülkesinde hem de yurt dışında büyük miktarda tanınma, takdir, saygı ve prestiji hak eden ülkeler olarak tanımlanır. Eğer tarihte biraz geri gidersek, muhtemelen Almanya ve İspanya'yı da sosyal bilim gücü olarak kabul edebiliriz. İlkini, 19. yüzyıldan İkinci Dünya Savaşı'na kadar, Avrupa ve Kuzey Amerika'da sosyolojiyi etkilediği için ikincisini ise sömürge döneminde, Latin Amerika'daki sosyal düşünceye hâkim olduğu için. Fakat günümüzde, İngiltereye çevrilmesi ve Birleşik Devletler ile Büyük Britanya'da okunmaları ve öğretilmeleri sonucu küresel olarak başarılı şekilde "pazarlananlar" hariç, Alman sosyolojisinin küresel etkisi fazlasıyla azaldı. Bir yandan, belli yazarların küresel üstünlüğü ve öte yandan sosyolojide bütün olarak düşünce okullarının ya da kuramsal bakış açılarının küresel üstünlüğü arasında ayırım yapmak önemlidir. Alman sosyolojisinin az olan küresel etkisi, bu ikinci anlamda etkilidir. Bugün Latin Amerika, İspanyol fikirlerinden ziyade Fransız, Alman ve Amerikan sosyolojisinden etkilenmiştir.

On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından beri birçok Asya ülkesinde yükselen endişe, Asya sosyal biliminin yazımında, araştırmasında ve öğretiminde, önce Avrupa daha sonra Amerikan sosyal bilimlerinin hâkimiyeti oldu. Bu hâkimiyet, sosyal bilim faaliyetlerinin pek çok farklı seviyesinde mevcuttur. Asya üniversiteleri ve Asyalı entelijansiya arasında soyut ve kuramsal seviyelerde, temelde Amerikan, İngiliz ve Fransız fikirleri alındı, pazarlandı ve tüketildi. Ampirik araştırmalar için konu seçimi ve araştırma alanlarının önceliklendirilmesi konularında bile, ipuçlarının Batılı sosyal bilim kuruluşlarından alındığı görülmektedir. Ayrıca sosyal bilimlerde, küresel bir iş bölümü olduğu ve bu iş bölümünün Asya'daki sosyal bilimlerin gelişiminde önemli sonuçları olduğu da belirtilmişti. Asya'daki sosyal bilimlerin genel eğilimi, kendi toplumları üzerine çalışmak ve genelde, ampirik ya da politika ile ilgili araştırmaların içinde oluyor. Bunun sonucu olarak da çalışmaları karşılaştırmalı bir bakış açısından uzak oluyor ve kurama yaptıkları katkı da çok düşük düzeyde kalıyor.

Dolayısıyla Amerikan, İngiliz ve Fransız üniversitelerinde, kitaplarında ve bilimsel dergilerinde üretilen fikirlere bağımlılık söz konusudur. Akademik bağımlılık durumu, Asya üniversitelerinin genelinde sosyal bilim öğretiminde de sürdürülmekte ve bunun da belli sonuçları olmaktadır. Bu durumun yerli, yerel ve bölgesel fikirleri ya tamamen yok saymak ya da bunlara pek az bir değer atfetmek gibi bir sonuç doğurduğu gerçeğinin dışında, bağımlılık ilişkisi içerisinde tüketilen fikirler de Asya bağlamında belli düzeyde bir ilgisizlikle öne çıkmaktadır.

Bunların birçoğu, sosyal bilimlerdeki Oryantalizm ve Avrupalı merkezilik eleştirilerinde zaten dile getirildi. Anekdot niteliğindeki dağınık bazı kanıtlara göre bazıları, bu gibi eleştirilerin boşa harcanan çabalar olduğunu düşünüyor. Antropologlar, sosyologlar, tarihçiler ve diğerlerinin, Avrupa'ya ait olmayan verilerden Avrupa'ya özgü anlamlar çıkarmaktan kaçınmak ve araştırma ile öğretimde toplumları ve toplulukları homojenleştirmenin önüne geçmek konusunda özen göstermek gerektiğinin farkında oldukları iddia edilmektedir.

Sosyal bilimciler, Batı-dışı konuları tartışırken basmakalıpları dolaşıma sokmanın tehlikeleri hakkında daha bilinçli hâle gelmişlerdir. Örneğin sosyologlar ve antropologlar, Marx ve Weber'in çalışmalarında Hindistan, Çin ve İslam üzerine yaptıkları Oryantalist varsayımların farkındalar ve onları eleştiriyorlar. Fakat sosyal bilimlerdeki Oryantalizm ve Avrupalı merkezlik eleştirilerinin burada kalamayacağını fark etmemiz hayati bir önem taşıyor. Sosyal bilimlerde genelinde bu eleştirileri mantıksal sonucuna götürme konusunda, yani Batı-dışı kategori ile kavramların keşfi ve geliştirilmesi üzerine kurulmuş araştırma programlarını ve kuramsal yapıyı geliştirme konusunda başarısız olmuştur. Bununla ne demek istediğimi açıklamama izin verin.

Batı'da, sosyal bilimlerin durumu üzerine yapılan tartışmalar, Asya sosyal bilimlerinin başına dert olan konular üzerinde odaklanmıyor. Bunun sebebi de orada sosyal bilimlerin ortaya çıktığı farklı tarihsel ve kültürel şartlardır. Mesela, Batı'da uzun zamandır var olan endişe, süregelen tarihsel değişimle yapısal devamlılık arayışını uzlaştırmaktır (Wallerstein, 2003: 455). Bunun Asya sosyal bilimcileri ve tarihçilerinin de endişesi olmaması gerektiğini iddia etmiyoruz, ancak sosyal bilimlerde ihtiyaç duyulan tek uzlaşının bu olmadığı da belirtilmelidir. Mesela, kavramların kültürel hususiyetleriyle incelenen insanların, kendi benlik algıları

arasında bir uzlaşma sağlama ihtiyacı da vardır. Sosyal bilimlerde, çeşitli disiplinler tarafından kullanılan kavramlarda görülebilecek kültürel bir ayırım var. Bu kültürel ayırımın doğası şöyledir: Sosyal bilimlerdeki birçok kavram; Greko-Romen, Latin, Hristiyan ve Avrupa geleneklerinden ortaya çıkmıştır. Bu durum, bahsedilen kavramlar evrensel ya da çoğul hâle gelecek şekilde evrildiği sürece kendi içinde sorunlu bir durum arz etmez. Ancak sorun, temel özelliklerini belirli bir kültürel gelenekten alan bu kavramlardan çoğunun evrensel kavramlarmış gibi sunulmasıdır. Bu da bizim, din kavramı örneğiyle ilişkili olarak da görebileceğimiz gibi, sosyal fenomen anlayışımıza çok zarar vermektedir.

“Din” evrensel bir kavram olarak sunulsa da fenomenolojik, tarihsel ve sosyolojik anlamda nelerin dini oluşturduğuna dair anlayış Hristiyanlıktan alınmıştır. Bu anlamda Joachim Matthes (2000) İslam'dan bahsederken, bu durumu Müslüman dünyanın İslam'ı bir din olarak düşünmeye başlamasından beri süregelen bir “gizli kültürel Hristiyanlaşma” olarak adlandırır. Bu durum Budizm, Hinduizm ve İslam gibi “dinlerin” entelektüel olarak din üzerine çalışan *disiplinlerin* kullandığı “kilise”, “mezhep”, “tarikat”, “sekülerleşme” ve bizzat “din” gibi kavramlara uygun olarak Hristiyanlık imgesine göre, ne ölçüde yeniden yapılandırıldığı sorusunu gündeme getiriyor. Örnek olarak Anthony Giddens'in *Sosyoloji'sinden*¹ [1997:461] “Birleşik Krallık'ta Kilise üyelikleri' istatistiklerini gösteren tablo”yu verebiliriz. Bu tabloya dâhil edilen din, sadece Hristiyanlık değil, Hinduizm, İslam, Yahudilik, Sihizm ve diğer dinler de mevcuttur; dolayısıyla bu bakış açısı tapınak, cami ve sinagogların da sosyolojik olarak “kilise” olarak kabul edildiği izlenimini vermektedir. “Kilise” terimi, kavram evrensel ya da çoğul hâle getirilmeden genelleştiriliyor. Dikkate alınması gereken şey ise diğer dinî kuruluşlara dair başka kavramların, başka inanış sistemlerinden kaynaklanma ihtimalidir. Ashish Nandy (1983:25) tarafından verilen bir başka örnek de Hinduizm'in Hristiyanlaşması sorunu, yani Hinduizm'i kilise ve ruhban sınıfından oluşan Hristiyanlık imgesine göre biçimlendirme girişimidir. Sonuçta, Hinduizm hakkında yazmak daha başından bir sorun oluşturur, çünkü bu terim ve onun *hindouisme*, *Hinduismum* ve *İnduisimo* şeklindeki *Avrupalı* muadillerinin hepsi Avrupa'nın oluşturduğu kurgulardır. “Hinduizm”in anlamlarını, Batı'daki “din” terimiyle bağlantılı olarak okumanın tehlikelerine karşı dikkatli olunmalıdır (Madan, 1977: 261).

Din; sosyoloji, antropoloji, tarih, psikoloji ve felsefede çok tartışılmış bir olgudur. Yine de din etrafındaki kuramsal tartışmalar,

Hıristiyanlık dışındaki dinlerden çıkan bir din kavramsallaştırması yapamamışlardır. Örneğin din sosyolojisi alanı, neredeyse tamamen Hıristiyanlıktan türetilen bir kavramsal söz dağarcığı üzerine kuruldu. Dar görüşlü bakış açısından uzaklaşan bir yaklaşım, sadece Hıristiyanlık dışındaki dinleri incelemekle kalmaz; aynı zamanda çeşitli dinlerden elde edilen alternatif bir kavramsal söz dağarcığı oluşturma çabasına da girerdi. Burada “alternatif” terimi, yerli ve yerel kavramların Batılı kavramların yerine geçmesine değil; evrensel terimlerle düşünme ihtiyacına, sosyal bilimlerde Batı-dışı fikirleri ve kavramları da ciddiye almak gerektiğine ve Batılı kuram ile kavramların, daha eleştirel bir biçimde özümsemesinin düşünülmesine işaret ediyor. Mesela Marriott (1989: 2-3), Durkheim’in, kutsal olanın kutsal olmayandan ayrılmasına dayanan din tanımının bir Hindu kavramı olan Dharma’yı anlatmakta yetersiz kaldığına işaret ediyor çünkü Dharma’da bu kavramlar iç içe geçmiş durumdadır. Din çalışmaları nesnelere kavramlar için potansiyel bir kaynak olarak bakmaktansa, onlara sadece bir veri olarak baktığı süreç geri kalacaktır çünkü böyle yaparak, nesnelere kendilerini kavramsallaştırmalarını önemsemiyor ve sosyal bilimlerdeki fikirlerin kültürel olarak çoğul olan kaynaklarını reddediyor. O hâlde alternatif kavramlar, kuramlar ve söylemlere yönelik talep aslında eş zamanlı olarak çoğul kavramlar barındıran bir kültür talebidir.

Akademide böyle bir kültürün oluşmasına yönelik fırsat ve beklentiler nelerdir? Yukarıda da belirtildiği gibi, Asya’da ve genellikle topluca Üçüncü Dünya, Güney ya da gelişmekte olan ülkeler olarak adlandırılan dünyanın diğer yerlerinde, sosyal bilim uygulayıcıları ve kurumları Birleşik Devletler, Büyük Britanya, Fransa ve az sayıdaki diğer birkaç ülkedeki emsallerine yüksek düzeyde bağımlıdır. Bu durum; fikirlere bağımlılık, kuram ve kavramlara bağımlılık, fikir vasıtalarına bağımlılık, eğitim teknolojilerine bağımlılık ve eğitim yatırımına bağımlılık biçimlerini alıyor. Akademik bağımlılık olarak adlandırabileceğimiz durum, sosyal bilimlerde küresel iş bölümünün belirli özellikleri tarafından devam ettirilmektedir. Bu iş bölümü, kuramsal ve ampirik entelektüel işlerin, bilim insanlarının başka ülkeler üzerine yaptığı çalışmalarla kendi ülkeleri üzerine yaptığı çalışmaların ve karşılaştırmalı çalışmalarla tek bir örneği ele alan çalışmalar arasındaki ayırımıda görülmektedir. Güney’deki akademisyenler, ağırlıklı olarak kendi ülkelerindeki ya da bölgelerindeki tekil durumlarla kuşatılmış ve dolayısıyla karşılaştırmalı bir bakış açısının ek-

sık olduğu ampirik çalışmalar yapmaya devam ettikleri sürece, kuramsal veya kavramsal yeniliklerin ortaya çıkmasına yönelik fırsat ve beklentiler zayıf kalacaktır. Sosyal bilimlerin, tarihsel sosyal bilimler olarak yeniden şekillenmeleri ve yasa koyucu olan nomotetik yaklaşım ile tekil durumları inceleyen ideografik yaklaşımların savunucuları arasındaki önemsiz çekişmelerden kendilerini kurtarmaları beklense bile (Wallerstein, 2003), tanımladığım hâliyle küresel iş bölümü aynen olduğu gibi devam eder ve kültürel olarak çoğul kavram ile kuramlar da yine istisna olarak kalırdı. Bu yüzden sosyal bilimlerin yeniden yapılanması, eş zamanlı olarak sosyal bilimlerdeki mevcut küresel iş bölümünün de ortadan kaldırılması bağlamında kavramsal çoğullaştırmayı da içermektedir.

Sosyal Bilimlerin Durumunu Kuramlaştırmak ve Alternatiflere Çağrı

Bu kitap, Asya'daki sosyal bilimlerin durumunun tek bir medeniyetsel bilgi kaynağının hâkimiyetine izin veren yönlerini anlamaya çalışıyor. Burada özetlenen sorun, uzun zamandır biliniyor olsa da yine de bugüne kadar Asya'da sosyal bilimlerin durumunu kuramsal açıklamalarla belgeleyen ya da yıllar içinde ortaya çıkan alternatif reçeteleri eleştirel olarak değerlendiren sistematik çalışmalar ortaya çıkmamıştır. Burada "alternatif söylemler" terimini, sosyal bilimlerdeki farklı disiplinlerden gelen ve çoğu da akademik sömürgecilikten kurtulmayı amaçlayan, Avrupa-Amerikan sosyal bilimlerinin ilgisizliği sorunuyla meşgul olan ve Batı'dışı toplumlarda da alternatif sosyal bilimlerin oluşabileceği koşulları yaratmak gerektiğini vurgulayan birçok yazarın çalışmalarını kapsayan bir kategori olarak sunuyorum. Bu söylemin kendisi de bir bütün olarak eleştirel bir biçimde değerlendirilmiş değildir. Bizzat Asya'daki sosyal bilimlere dair sistematik çalışmaların eksikliği de bu kitabın gündeme getirdiği sorunun bir yansımasıdır. Araştırma gündemleri, Batı'daki tartışmalar, araştırma projeleri ve yayınlardan etkilendiği için Batı'da akademik bağımlılık sorununa yönelik dikkat eksikliği, Asya'da da böyle bir eksikliğe yol açmıştır.

Son 150 yıla yakın bir zamandır, birçok Asyalı bilim insanı tarafından sosyal bilimlerin durumuna dair endişeler ciddi bir şekilde dile getirildi. Birinci Bölüm, Batılı sosyal bilim eleştirisine dair geniş bir bakış aracılığıyla ve soruna dair Asyalı teşhisleri ve alternatif söylemlere yapılan çağrı-

ları inceleyerek, bu kitapta bahsedilen temel sorunu ortaya koyuyor. Sosyal bilimlerin durumuna dair Asyalı teşhisler, İkinci Bölüm'de sistematik olarak ele alınıyor. Burada odağımız, Asya bölgesinde ve ötesinde gelişen birçok endişeyi ve yaklaşımı göstererek, Asya'daki sosyal bilimlerin durumunu anlamaya yönelmiş çeşitli kuramlardır. Bu kuramlaştırmalar, Birinci Bölüm'de tartışılan sorunların tespit edilmesinin mantıksal sonucudur. Bu kuramların tipolojisi, İkinci Bölüm'de sunulmaktadır. Üçüncü Bölüm'de, sosyal bilimlerin akademik bağımlılık kuramı ayrıntılarıyla tartışılmaktadır. Bu kuram, akademik bağımlılığın sosyal bilimlerdeki Batılı fikirlerin hâkimiyetinin önemli bir yapısal boyutu olduğunu öne sürerek, sosyal bilimlerin durumuna dair eleştirel bir bakış açısı sunuyor. Ayrıca alternatif söylemlerin neden marjinal kaldığı sorusuna yönelik bir cevabı da içeriyor. Dördüncü Bölüm'de, Asya'daki sosyal bilimlerin durumuna dair Birinci Bölüm'den Üçüncü Bölüm'e kadar gerçekleştirilen kuramsal düşünmenin sonucu olarak ortaya çıkan çeşitli fikirler tartışılmaktadır. Bu fikirler, toplu olarak alternatif söylemlere yönelik çağrılar şeklinde kabul edilebilir. Alternatif söylemlerin tanım ve özellikleri burada sunulmaktadır. Bu söylemlerin marjinal kalmasının arkasındaki nedenler de bu bölümde tartışılmaktadır.

Beşinci Bölüm'den Sekizinci Bölüm'e kadar olan kısımlar, alternatif sosyal bilim söylemleri için yapılan çağrıları çevreleyen önemli soruları ve meseleleri ortaya koyuyor. Beşten Sekize kadar olan bölümlerin her biri, alternatif söylemlerin daha etkili ve daha az marjinal olmasıyla alakası olan ve bu söylemlerin karşılaştığı bir sorunu tartışmaktadır. Beşinci Bölüm, yerlici ve özerk sosyal bilim arasındaki karşıtlığı inceliyor. Altıncı Bölüm, ilgililik ve ilgisizlik kavramsallaştırması vasıtasıyla dikkatleri Asya sosyal bilimlerinde ortaya çıkan alternatif söylemlerin daha kuramsal bir eleştirisine doğru kaydırıyor. Yedinci Bölüm, söylem ve iktidar arasındaki ilişki üzerinden alternatif söylemlerin karşılaştığı engelleri anlama meselesini gündeme alıyor. Sekizinci Bölüm, bizi öğretim alanına götürüyor; ilgisizliğin ve akademik bağımlılığın üstesinden gelinmesi açısından ortaya konan alternatif söylemlerin, derslerde nasıl ele alınacağına dair önerilerde bulunuyor. Dokuzuncu Bölüm ise Asya'da sosyal bilimler için yapılacak nelerin kaldığına dair düşüncelerle kitabı sonlandırıyor.

Bir kez daha söyleyecek olursak bu kitap, Asya'da Avrupamerkezci olmayan, karşı-Oryantalist ve özerk sosyal bilime dair hiçbir örneğin olmadığını iddia etmiyor. Hatta bütün çeşitlilikleriyle ve en iyi yaratıcılık

düzeyinde sosyal bilimlerin varlığı, Birinci, Dördüncü ve Beşinci bölümlerde açıklamalar ve örnekler yardımıyla belgelendi. Yine de gerçek şu ki, Asya'daki alternatif söylemlerin bu başarı örnekleri küresel sosyal bilimler içerisinde marjinal kalıyor (Üçüncü Bölüm). Birçok durumda, bu örnekler bizzat Asya içerisindeki sosyal bilimlerde bile marjinal kalmaktadır (Sekizinci Bölüm). Asya'daki kütüphanelerin son derece zayıf olması veya Asya'nın konuşulan diller açısından çoğulluğa sahip doğası, sosyal bilimlerin mevcut durumu için fazlasıyla basitleştirilmiş açıklamalardır. Filipinler veya Singapur kökenli sosyal bilimcilerin birçoğu, akıcı bir şekilde İngilizce okuyor ama Hintli sosyal bilimcilerin büyük ölçüde İngilizce olan çalışmalarını sınıflarında tartışmıyor. Malezya ve Singapur üniversite kütüphaneleri, finansal kaynak ve imkânlar açısından Hindistan ve Filipinler'dekine kıyasla daha üstün durumdadır. Buna rağmen alternatif söylemler, Hindistan ve Filipinler'de çok daha iyi bir gelişme göstermektedir. Şüphe yok ki Avrupamerkezci olmayan, karşı-Oryantalist alternatif söylemlerin marjinal kalmasının sebeplerini daha ileri düzeyde açıklamalarda aramamız gerekiyor. Bu kitap, o açıklamaları sağlamaya çalışmaktadır.

Notlar

- 1 Bu eserin Türkçesi için bk., Anthony Giddens, *Sosyoloji*, (Yay. Haz. Cemal Güzel) Kırmızı Yayınları, İstanbul: 2008 – ç.n.